

A növénytan terminológiája érdekében.

Irta: Dr. B o r b á s Vincze.

(Folytatás.)

Még jobban visszaélünk a helytelen, a *divat által felkapott* képzők izetlen használatával, s illet Illés ur is be mutat a *gyepönc* szóban. *) Azért, hogy egy pár szavunk *nc*-vel végződik (suhanc, labanc), s névtői értelmet sejtet nem jogos a sehonnai *onc* önc képző becsempészése nyelvünkbe: tanonc, (tanuló, tanítvány), gubonc, futonc, holott van helyes szavunk is gubó (v. ö. lengubó, a lengyümölcse), tehát gubódarázs.

Ad vocem, mindenkinek a *gubacs* (gubics, Nógrád) szó ötlük eszébe kavics, kövics testvéreivel, s talán feltűnő, hogy e képzőt kárhoztatom. A három példa után a képzőnek csak *ics* alakja volna, az *acs*, *ecs* Bugátféle szerzemény, legalább nincsenek tözsgyökeres magyar szavaink, a melyek az *acs*, *ecs* képző életrevalóságát tanusítanak. Uraacs, magvaacs, hámaacs (biráló 476. lap), szájaacs, nyeleacs (bibeszár Hazslinszky) mind új polgárok uracska stb. helyett. Valjon *szijács* új szó-e, vagy él a nép ajkán, nem tudom, de a *hárs* bizonynyal helyesebb (Heves- és Nógrádmegye, v. ö. még hárskötelék) az erdész urak *competentiája* daczára is. (476. lap.)

A *csa*, *cse* egykori életét a *szárcsa*, vércse, s a keresztnevek tanusítják, de a nemzet mégis elejtette, s a *tokcsa*, *holyagcsa*, *magcsa* (mért nem következetesen makkcsa) sértik a magyar fülét. Valamint a régi nyom (Spur) öregbedett *nyomdokra*, úgy látszik, az *acs*, *ecs* sem birt magában megélni, s társul szegődött a keményebb *ka*, *ke* szóképzővel, s adták a most élő *cska*, *cske* képzőt: magvaacska, bőröcske.

Az *ár*, *ér* a *molnár*, *kádár*, *timár*, talán az *agár*, *egér* *gunár* hátulja; csakhogy az első példákban idegen szók elem-

*) Itt főleg a növénytanban divókról szólok.

zéséből (Mlinár) nyerjük, emezek szótöve pedig *agar*, *eger* s elemezni általában nem lehet. A kertész urak kedvelt képzője: almár, bogyár, üszögér (Hazsl. üszögör Diósz.) foszlár (Diósz.) lapár (Platanthera, Hazsl.)

Az igen kedves selégszer ütött csapott *da*, *de* képző: üszda vagy uszoda, szálloda, stb. a növénytanban is felburjánzott: poroda, mintáján csiroda (Dorner) gyümölcsde (! Lukácsi), lágyoda (Hazsl.=Malachium talán adnorm. laboda (Atriplex) gyűlde (Szili). Hogy kaloda és csárda nem magyar szók, s így magyar tagokra, elemekre sem bonthatók, ismételnem fölösleges. *) Eddig jó volt az iskola; most tanoda zenedébe járunk, szállodában lakunk, megérjük még, hogy valami falusi ujdondász a régi állásokat állodáknak, a csűrök rakodóit rakodáknak nevezi, hiszem mi jobban tudunk magyarul, mint őseink.

A *nok*, *nök* is megfogamzott a *jár*+*nok* (járulékos) szóban, noha még könnyebb lenne kiirtani, mint a szerbián tövisket. *Csarnok*, *bajnok* (bajvivó, bajtárs) a vak nem látja, hogy nem tősgyökeres magyar elemek! (bojnik a bratim landsmannja).

A *nya*, *nye* képzőt előbb láttuk.

Talán a csengetyűke alapján képezte Diószegi a *bibetyűt*. (Sideritis). A *tyú*, *tyű* képző alkalmazása is ép oly helytelen, mint a fentebbieké. Végelemzésben az egész nem egyéb, mint az *ó* és *ő*, mert a *ty* a cselekvő igeképző (*ár*+*t*, *kez*+*d*, *sarkan*+*t*+*ó*=*serken*+*t*+*ő*) ellágyulása, s így emelő, fogó, billentő stb. a heíyes képzés emeltyű, fogantyú, billentyű helyett, *emel* és *fog*, mint ugyis cselekvő igékhez szükségtelen a *t* képző hozzájárulása.

Hihetőleg nadragulya példáján teremtette Diószegi a *turbolya*, *gurgulya* stb. kincseket.

*) Ne értsen félre a figyelmes olvasó, midőn később az idegen szóknak a nyelvre való felvételét helyeselni fogom. Idegen szót a nyelvbe felvenni, azt talán magyarosan is ejteni szabad, ragozni, belőle képezni is lehet, de magyar elemekre bontani lehetetlen. (Borbás.)

Valamint a szóképzőknél kell figyelnünk arra, miszerint azok csak bizonyos szótőkhöz járulhatnak, szintoly kevésbé helyes a különben összetételre kész szavaknak akár milyféle combinatoriaja, mint más rendszerbeli jegeczek sem kombinálódnak egymással. Tudjuk már, miszerint csak teljes, értelemmel bíró nevezők (nem csonkitott tők) tehetők össze, innét tengélet, tengkúp, alkanyag (Kodolányi) s más említett példák összetétele nem jogos.

Összefér a főnév főnévvel, de itt is igen rejtettek azon törvények, melyek az összetételt megengedik: csirkegomba, napvirág, szarkaláb, szarvasgomba, varjuháj (Sedum), pávaszem, lóhere, kaszanyüg (Vicia) csabair, (ha t. i. az *ír* holt gyököt elfogadjuk „gyök-ér“ értelemben; helyesebb csabafű = Poterium), hol a birtokviszony —, szalmavirág, ajaksejt, daravirág, ágtövis, tányérrózsa, rózsaszín telepnövény (?), ezüstfűz (Elaeagnus), hol a jelzői viszony világosan kitűnik, jó összetételek; míg *mag + lap + él*-ben (Atriplex, Diószegi) egészen eltűnik az összetéti eredet, hogy az ember „páponya“ módra (Diószegi) *máglapél*-nek gondolná származását; likgomba, lapmoszat, lapszövet, tejedény, árnyó, árorr, csészeszárny, sertecsék, nőszirm, szingallér, lombmoh, cikkszár (Diószegi) az analogia szerint helytelenek (laposguta, tejesfazék, likas ír,) nem is sejthetjük, mi viszony van közöttük.

Összefér a főnév melléknévvel is tulajdonságnevek képzésére: rózsapiros, narancssárga, emberképű fű (Pulmonaria), ember-tökű fű (Orchis, kos + bor), köralaku tőt, de mintegy birtokviszony tárgyanevek képzésére is: feje-lágya, tojássárgája, szemfehére: innét magfehére (albumen), növényzöldje; fakeménye (faszine is mondják; *geszt*?) Ritka azonban azon eset, hogy melléknév képezne az összetétel előrészt. Hogyis ne? hiszen a melléknév nem erre való, hanem, hogy külön álljon jelzőként a főnév előtt: telivér. Ily szavak, mint: havi rózsza (Nuphar),

vizi tők, fogas ír, likas ír (Corydalis), zöld csík (Ornithogalum, Gönczi P.), utilapu, kurtatop (Brachypodium), sodort ajk (Himanthoglossum, Hartl.), fedőnád, tüntsirom (Cyclamen), ritka réj (solidago, Diószegi) nem nevezhetők összetételeknek, annál inkább kárhoztatandó: a tórózsa, vizpáfrány, vizfonal (Conferva) merényletek. Ily összetétel, mint *kövérlýük* (Sedum, Dékány), *holtcsanál* (Lamium) azért nem esik különös kifogás alá, mert itt az összetét részei, különösen az alapszó nem vonatkoznak a növény részeire, hanem a két elem egészen összeforrott egy fogalom jelölésére, s ily találó megnevezések a magyar nép természetén alapulnak (fiastyúk).

A főnév az igének kiegészítőjét s határozóját képezvén a köztök fennforgó viszony jelölésére, a főnév ragokat vesz fel s így összetételt nem képeznek. Elég botrányos tehát ganajtevő, lombotevő stb. összetét Kriesch állattanában. Ritka az eset nyelvünkben, hogy személyes ige előtt ragozatlan főnév állana: háztűznézni is fülsértő már, hát még ha az igt ragoznók. Máskép áll a dolog, ha az igtől részesülőt vagy főnevet alkotunk, persze, mert ezzel a viszony is megváltozik, már pedig más a főnevek viszonya egymáshoz, más ismét igékhez, innét van, hogy „háztűznézőbe ment“ kárvallott (czigány) teljesen helyes kifejezés.

Az igt kiegészítőjével tehát nem tekintjük összetételnek, de egyszersmind szintoly helytelen egy részesülő előtt a főnevet a tárgyeset ragával megtérni, miután a részesülő és főnév közt megszűnt azon viszony, a mely a főnév és ige közt volt: *lombot eszik*, de már a *lombnak evője*, lombevő. Helyesek tehát azon összetételek, melyeket főnevek jelen, ritkábban mult részesülőkkel is képeznek: lenfojtó, méregölő (Cynanchum), paránpirosító (Anchusa officinalis), televénylakó, kanálló (Draba), magrejtő, igazszövő (Zynaema, Hazslinszky), lápszövő (Cladium), nedvtartó, ördögcsipte, foganótt (Galeopsis), szájatátott, melyeket

melléknévi mint főnévi alakban is egyaránt lehet használni, a mint használja is a nép. Kötör helytelen kötörő helyett, fentűsz Salvinia helyett.

Ha belé pillantunk nyelvtanaikban, nem találjuk ott, hogy a főnév elé *ige* járulna jelző, vagy bárminemű határozóképen. Ez az oka, hogy a Barczafalvi Szabó Dávid megindította (esernyő, mintha ernyő vagy esőmentő (Márton szótára) nem tenné meg a kellő szolgálatot), s a németek mintáján oly helyesnek látszó összetétele a főnévnek *igével*, *hogy ez képezze az előrészt* szintén idegen a magyar nyelvtől, csak rá erőszakolták: kötszövet, kötszó, (v. ö. kötőfék), zárjel (és nem idézőjel), tenyeszcsúcs, lakhely, válfaj, lelhely (termőhely alfaj) rakhely (v. ö. rakodó a csűrben), üter, viszér, (lűktető és vezető ér), uszszakáll (Hipporis = lófark, Diószegi), fedlemez tehát tűrhetetlen összetételek. Nincs, legalább én még nem hallottam tőzsgökeres magyar szót, hol az összetét előrészt ige képezné.

A nyelvtanból legyen ennyi elég. Igyekezzünk e mellett a nép elnevezése módjait ellesni, mely uton a népies nyelvtani szabályszerűségeket is eltanuljuk. Mint a példák igazolják, nyelvünkben az elnevezéseknél a keleti népeket jellemző hasonlítás szerepel: szarkaláb, gé Morr (Geranium), gimnyelv (Solepandrium), lőköröm (Tussilago), embertökű fű (Orchis), ticszem, kisasszony tenyere (Lupinus), holtcsanál (Lamium), medve szája (Antirrhinum), s ezt az életbe is átviszi: gyönyörűséges szép mákvirág, ragad mint a bojtörvány (emberről). Majd a hasonlat tárgyait valakinek tulajdonítja, vagy azok tulajdonságait valaki vagy valamiről méri, s a magyar mythologia tanulmányozására itt tágas tér kínálkozik: Istentől kezdve egész a rossz lélekig halad itt a nép phantáziája. Istenke cipókája (Trifolium pratense), a piros lóhere virágzata, melyet a gyermekek esznek is), Istenke kalácsa (a holdvilág, a melylyel az anya gyermekét altatni szokta), Boldogasszony csepegtette fű (Cerinthe minor,

sebekre jó, Eger), Boldogasszony szilva (inkább az időről, mikor érik), lány-csecsü alma, sz. Jakabfű (*Pulicaria vulgaris* (v. ö. Fáy: a Hasznosi kincs keresők), ördögcsipte fű (*Veronica chamaedris*), ismeretes, hogy oldalágai túlhaladják a növekedésben hátramaradó főtörzset, mert az ördög kínjában a tetejét lecsipte s megátkozta, hogy tovább ne nőjön), ördög-harapta, ördög-szekér, ördög-oldalborda, ördög-szem, katona-petrezse-lyem, béka-lencse, lószemű-szilva, bárány-fark (*Chenopodium botrys*), borju-pázsit, cziczka-farka (*Achillea millefolium*), varju-háj, király-dinnye (*Hibiscus ternatus*), zsidó-cseresnye, (*Physalis alkekengi*), szerb-tövisk, papsajt, galambbegy; ló-sóska, ló- vagy vad-geszténye, eb-szőlő (*Solanum rubrum*), kutya-tej, farkas-alma (*Aristolochia*), szarvas-gomba, disznó-tök, disznó-paréj, varju-háj (*Sedum*), varju-mák (*Hibiscus ternatus*), a hol az állatnevek inkább tulajdonságot jelentenek, hogy pl. nem igazi tej, hanem kutyának való stb. Majd a *fa, fű, húr, nyűg, virág, tő*, szavakkal hozza kapcsolatban: fecske-fű, kukucska-fű (*Thymus*), nádály-tő, tyuk-hur (*Stellariae*), kaszanyüg. A növények egyes tulajdonságai szerint egész mondattal is nevez meg növényeket: nefelejts, nenyuljhozzám, nebántsvirág, s eredetökről s egyéb tulajdonságaikról vett mellékneveket főnevesíti: tengeri (kukoricza), ezerjő (ennek példáján: mindnösek (*Syngenesiae aequalis*).

(Vége köv.)

A fapiacsról.

(B.) Jelen tudósításunkat azon kereskedői kifejezéssel kezdjük meg, hogy a fa iránt naponként javulóbb vélemény fejlődik.

Azok részére, kik tölgyfadeszkákat, vagy illetőleg tölgy-szelvényáruk termelésére alkalmas fákat bocsáthatnak eladásra, megjegyezzük, hogy az e nemű anyagok iránt nevezetes tudakozódások tételnek, s hogy a jó minőségű tölgyáru bármily tömegben talál vevőre; különösen hajlandók pedig a kereske-